

MODERNISERINGENS KÄLLOR

Europa i centrum

Öppna dörrar i Europa

Förändringarna i Europa utgjorde moderniseringens drivkraft i både Iran och Ottomanska riket. Renässansen gav människorna i Europa möjlighet att använda sin rationalitet och mänskliga förmåga för att överskrida traditionerna. Nya upptäckter och uppfinningar ändrade så småningom det gamla tänkandet och den tidigare synen på livet. Dessa förändringar resulterade i en förnyelse av samhällsliv och samhällsorganisering. Nya samhällsgrupper uppstod och nya arbetsfördelningar mellan olika samhällsgrupper aktualiserades. Det feodala systemets långvariga dominans upplöstes så småningom av ett nytt samhällssystem, som ledde en omfattande process av industrialism, kapitalism, urbanisering, demokratisering och välfärd. Allt dessa skedde under de senaste århundradena med början i Västeuropa. Men den industriella revolutionen i Europa bar från början inom sig en strävan mot att spridas till hela världen och skapa radikala förändringar. Den ekonomiska och teknologiska framgången kunde inte begränsas till den västeuropeiska

kontinenten. De nya upptäckterna ägde också från början karaktären att utvidgas och globaliseras, även om stormakterna ville kontrollera och monopolisera de moderna framstegen för att använda dem i koloniala och imperialistiska syften. Ingen ägde makten att hålla kvar de europeiska framstegen och den nya civilisationen inom Europas gränser.

Moderniseringen spreds via vägar och förbindelser som var okontrollerbara. Mänskliga kontakter och affärsförbindelser spelade sin roll i processen. Även de framgångsrika länderna tvingades ibland att acceptera genomförandet av reformer i andra länder och samhällen för att förbättra sina vinster. De stod bakom reformer på olika områden även om de övervakade att reformerna inte steg över de gränser som deras vinster krävde.

Konflikterna mellan stormakterna i Europa gav också då och då de lågutvecklade länderna möjlighet att skrida över de imperialistiska gränserna och även stormakternas imperialistiska handlingar och "moderna kontroll" gav folket i dessa länder möjlighet att bli medvetna om sin svaga utveckling och väckte de inre krafternas intresse för att försöka förändra det dystra ödet av lägre utveckling. Därför sådde nederlaget i kriget mot Ryssland frön till förändringar i de båda muslimska samhällena. Varje nederlag gentemot stormakterna, Ryssland, Frankrike eller England, följdes i båda rikena av reformperioder även om de var ytliga och kortvariga. Således stimulerade kontakten med de moderna makterna direkt och indirekt försöken att förändra organiseringen av den gamla samhällsstrukturen.

Kontakten med de mäktiga länderna förvandlade på längre sikt dessa muslimska samhällen till de imperialistiska stormakternas kontrollområden. Men trots det gemensamma ödet klarade sig det ottomanska samhället, som hade ett närmare band med de moderna västeuropeiska länderna, betydligt bättre än det iranska. Ottomanerna började moderniseringsprocessen långt tidigare. De genomförde ännu djupare

reformer och de lämnade 1800-talet betydligt framgångsrikare än iranierna. Det är därför inte förvånande att påstå att även de mäktiga ockupanterna orsakade stämningar som direkt eller indirekt uppmuntrade utvecklingen i dessa riken. Ingen kunde stänga alla dörrar för samhällsförändringen när tiden var mogen.

Ryssland kunde inte frysa förändringen

Ryssland var båda rikenas ärkefiende och motsatte sig under hela moderniseringstiden på 1800-talet varje form av förändring och modernisering av dessa samhällen. Men landet kunde inte stoppa de moderna framstegen vid gränsen till Ottomanska riket och Iran. Moderniseringen spreds också genom vägar och förbindelser som var okontrollerbara.

Trots att Ryssland var ett av de länder som byggde sitt herravälde i dessa muslimska samhällen på de konservativa och korrumpierade aktörernas bekostnad, väcktes viljan att minska den utländska kontrollen även av detta lands handling. Rysslands seger liksom ockupation av och kontroll över muslimernas territorium gav folken i dessa länder möjlighet att bli medvetna om sin bristande utveckling. Därför sådde nederlaget i kriget mot Ryssland frön till samhällsförändringen i båda samhällena. ”Försöket att lära sig av europeiska länder grundades på misslyckandet gentemot ryssarnas invasion och ockupation”⁶⁹⁸.

Under andra hälften av 1800-talet fick ryskt kapital och ryska varor kontrollen över marknaderna i Istanbul-området och Teheran, men såväl ryssarnas som västeuropéernas imperialistiska aktivitet på marknaderna gav kapitalflödet en snabbare takt. Försäljningen av importvaror liksom inflödet av kapital till huvudstäderna påverkade också båda samhällena och

⁶⁹⁸ Kunt, s. 71; Varahram, s. 210.

hjälppte uppkomsten av nya urbana och borgerliga samhällsgrupper. Dessa grupper stod bakom kravet att modernisera samhället och samhällsrelationerna och möjliggjorde utvecklingen av kapitalistiska förhållanden.

Rysslands roll och påverkan gjorde en radikal omsvängning i början av 1900-talet. Det ryska folket hade nu vaknat upp ur sin långvariga omedvetenhet. Människorna i städerna fick en djup förståelse för sina rättigheter och centralmaktens diktatoriska handlingar och exploatering. Nya samhällsgrupper med nya förväntningar började styra kampen mot den åldrade tsarregimen. Detta gjorde i början av 1900-talet Ryssland till en källa för kunskap om samhället och politiska aktiviteter för arbetare och resenärer från Iran och Ottomanska riket.

De intellektuella och revolutionära aktivisterna från grannlandet Iran fick kännedom de nya ideologier som skulle hjälpa dem att genomföra radikala förändringar i sitt samhälle. I synnerhet de iranska arbetarna i Ryssland, framför allt i Baku och Tbilisi, lärde känna de nya revolutionära ideologierna och publicerade exiltidskrifter på persiska och turkiska. Arbetarna organiserade sig för att kämpa mot det härskande föråldrade samhällssystemet och shahens envælde. De hade viktiga roller under den konstitutionella revolutionen i Iran. Iraniernas aktivitet ökade parallellt med revolutionerna 1906 och 1917 i Ryssland.

Ryssland förvandlades i och med revolutionen 1917 till en stor möjlighet för Iran och Turkiet. Sovjetsystemet gav ett betydelsefullt strategiskt värde för de båda länderna. Iran och Turkiet fick från och med 1920-talet möjlighet att styras med nya moderna statsmakter. De förvandlades under det kalla kriget till västvärldens främsta försvarsanläggningar gentemot utvidgningen av det kommunistiska systemet. Ryssland hade utgjort en av grunderna för den svaga utvecklingen fram till 1917. Men grannskapet med Sovjetunionen gav nu möjlighet

till understöd från Väst att gå igenom snabba förändringar och driva radikala moderna planer.

England spelade olika roller

Engelsmännen delade ryssarnas intressen i Iran. Som Sir Gur Ozely, den engelska representanten i Indien, erkände senare ansåg engelsmännen att ”deras centrala strategiska målsättning att behålla sina ockuperade områden i Indien bara kunde nås om de kunde hålla Iran svagt och barbariskt”⁶⁹⁹.

Tvärt emot detta satsade engelsmännen i Ottomanska riket på att hjälpa till vid genomförandet av reformerna. De hade imperialistiska mål som inte kunde nås utan moderniseringen och förändringen av det feodalliknande samhällssystemet till ett kapitalistiskt⁷⁰⁰. *Tanzimat* 1839 var enligt en del forskare en resultat av ottomanernas avtal med engelsmännen om frihandel. Därigenom öppnade ottomanerna sina marknader för europeiska affärsmän. Engelsmännen stod också bakom genomförandet av den första konstitutionen i Ottomanska riket år 1876⁷⁰¹. Förhållandet mellan Ottomanska riket och England stärktes ännu mer när engelsmännen under andra hälften av 1800-talet kunde kontrollera de närliggande haven från Medelhavet till Stilla havet.

Engelsmännen lärde sig under den andra hälften av 1800-talet att använda politiska och ekonomiska medel för att få del av det fallande imperiet. De förhandlade till sig nya koncessioner och ekonomiska och politiska fördelar och satsade på att kontrollera ottomanska marknader. De deltog i kontrollen av ottomanernas ekonomi. De lånade ut pengar till den ottomanska staten och tog ut ockerräntor, samt skapade intresse-

⁶⁹⁹ Adamiyat, 1972, s. 165; Lambton, 1996, s. 260.

⁷⁰⁰ Adamiyat, 1972, s. 123–124.

⁷⁰¹ Özüerman, s. 18, 22.

områden i vissa delar av det ottomanska området, i synnerhet i regionerna i Mellanöstern och kring Egypten. Allt detta skulle ge upphov till modernisering och kapitalisering av det ottomanska samhället. Därför försökte engelsmännen understödja reformerna i Ottomanska riket under hela seklet för att förbereda landets utveckling.

I början av 1900-talet stod engelsmännen med en politisk omsvängning bakom den konstitutionella revolutionen i Iran. De stödde uppkomsten av den andra konstitutionen i Ottomanska riket. De stod bakom genomförandet av regimskiftet under 1920-talet. De gav Reza Pahlavi i uppdrag att ta makten i Teheran och modernisera samhället även om de var oftare moderniseringens ”moderna herrar” än som ”moderna medhjälpare”.

Frankrike – ett kulturellt centrum

Ottomanska reformister kunde försöka utnyttja konkurrensen och konflikterna mellan de mäktiga länderna i Europa, medan iranska reformister länge sökte efter en tredje europeisk partner som utan att skada deras självständighet skulle hjälpa dem att komma ut ur den svåra situation i vilken de hade hamnat. Därför var det naturligt att de båda rikena vände sig till en tredje europeisk partner, nämligen Frankrike, i början av 1800-talet och de tysktalande länderna, under de sista decennierna av seklet.

Den franska revolutionen 1789 skapade å ena sidan möjligheter för de muslimska länderna att försvara sin självständighet och stå emot ärkefienden Ryssland, men å andra sidan förvandlades fransmännen till nya herrar. Ryssarnas inflytande och militära aktioner och ockupationer aktualiserade fransmännen som en ny medhjälpare. Den franska revolutionen inträffade parallellt med uppkomsten och organiseringen av Qadjar-dynastin i Iran och inledningen av

europeseringen av Ottomanska riket under sultan Selim III. Båda rikena befann sig i en djup politisk förändringsprocess.

Qadjar-dynastin var på väg att bygga upp en långvarig statsmakt i Teheran, medan sultanen i Istanbul med sin europeisering sådde fröet till det kommande moderniseringsarbetet *tanzimat*. Ett nytt sekel av reformer och europeiseringar väntade. Revolutionens kulturella signaler nådde ottomanerna långt före iranierna⁷⁰².

Fransmännen förvandlades i båda rikena till moderniseringens budbärare i början av 1800-talet, trots att deras tveeggade handlingar skickade motsatta signaler: både modernisering och ockupation. Processen nådde sin kulmen under Napoleon-tiden, då fransmännen fick båda statsmakterna att föra krig emot Ryssland. Fransmännen höll dock inte sina löften utan svek båda rikena genom att sluta fredsavtal med Ryssland 1808. Fransmännen lämnade Iran och vände därmed iranierna ryggen, medan de försökte få ottomanerna att komma överens med ryssarna. Detta gjorde att Frankrike som ett mäktigt europeiskt land blev kvar i Ottomanska riket, medan fransmännen på en gång förlorade sina möjligheter att delta i det kommande politiska och militära livet i Iran.

Ottomanerna kände länge till det franska klädmodet och utformade i början av 1700-talet den franska arkitekturen i Istanbul. De hade nära kontakter med fransmännen redan i slutet av 1700-talet. Fransmännen lärde ottomanska militärer de nya teknikerna och den militära studiehandboken översattes till turkiska. Deras tryckeri på ambassaden i Istanbul publicerade också böcker som kunde ge sultanen nya idéer om samhällsförändringar⁷⁰³.

⁷⁰² Kunt, s. 65; Varahram, s. 143.

⁷⁰³ Palmer, s. 59.

I början av 1800-talet talade många vid det ottomanska hovet franska. Sultan Selim III hade nära band med fransmännen. Han förlorade sitt ämbete på grund av genomförandet av det franska kulturlivet vid det ottomanska hovet. Fransmännens handel i Ottomanska riket var också framgångsrik. De gjorde stora affärer i dagens Syrien och den turkiska hamnstaden Izmir, där det fanns en relativt stor fransktalande befolkning.

Sultans Selims tragiska öde hindrade dock inte hans arvtagare från att fortsätta relationerna med fransmännen⁷⁰⁴. Att tala franska blev en viktig kompetens för höga tjänstemän i armén och den civila byråkratin i Istanbul. Under senare tider fick fransmännen framträdande politiska och militära roller i Ottomanska riket, medan de efter avtalet 1808 med Ryssland aldrig fick dela den politiska makten i Iran. De försökte under andra hälften av 1800-talet kompensera sitt politiska utanförskap i Iran genom att satsa på kulturella aktiviteter. De öppnade franskspråkiga skolor, stod bakom översättningen av böcker och utbildade de flesta av de ottomanska och iranska studenterna vid sina högskolor. Detta gjorde att fransmännen i de ottomanska reformisternas ögon förvandlades till en del av den dominerande maktapparaten, medan bilden av dem i Iran förskönades och gavs en kulturell framtoning. Fransmännen vann den kulturella konkurrensen i båda rikena och Frankrike förvandlades därmed till moderniseringens kulturella källa.

Sepahsalar uppskattade under 1870-talet den politiska modellen i Frankrike. Hans lagstiftning och grundlagsförslag var präglade av hans hjärtliga förhållande till det moderna samhällssystemet i Frankrike⁷⁰⁵. År 1874 öppnades militärskolan Atamadjuri i Teheran. Lärare från Frankrike och Italien

⁷⁰⁴ Palmer, s. 61.

⁷⁰⁵ Adamiyat, 1972, s. 156, 157.

undervisade⁷⁰⁶. Den första moderna skolan, som öppnades året därpå i Teheran för att undervisa i europeiska språk, valde franska som förstaspråket. Skolan styrdes också av en fransman⁷⁰⁷. Så småningom förvandlades franskan till andraspråk efter persiskan i iranska skolor.

Under denna period berömde de aktiva intellektuella i sina skrifter (*resales*) Napoleon som en symbolisk framgångsrik ledare som lydde lagarna och respekterade de folkliga och demokratiska institutionerna i sitt land. Frankrike berömdes också för sitt stöd till Japans utveckling och modernisering. Men det var inte bara politiker från Frankrike som förvandlades till moderniseringens förskönade drömbilder. Franska filosofer och vetenskapsmän hörde också till de mest populära i Iran. Det fransksdominerade arvet levde kvar under 1900-talet i Teheran och andra storstäder, innan USA:s kulturella dominans upplös den franska.

Fransmännen fick positiva reaktioner i Teheran när iranierna under 1872 försökte hitta intresserade européer som skulle hjälpa dem att öppna den första banken i Iran. Man fick några förslag från medborgare i Frankrike och Österrike. Förslaget från fransmannen Morton bedömdes som det mest lämpliga och intressanta, även om fransmännens inblandning i processen motarbetades både av Ryssland och England. Den iranska ambassadören i Istanbul diskuterade fram förslaget om att öppna en bank och inleda järnvägsbygget. Han rapporterade till Teheran om diskussionerna med Morton. Det var också intressant att konstruktionen av banken skulle följa de grundprinciper som gällde i det ottomanska bankväsendet⁷⁰⁸.

Fransmännen fortsatte sin satsning på kulturella aktiviteter även under 1900-talet. År 1889 öppnades Alliance Francaise, Association Nationale pour la Propagation de la Francaise i

⁷⁰⁶ Adamiyat, 1972, s. 429.

⁷⁰⁷ Nateg, 1996, s. 43.

⁷⁰⁸ Adamiyat, 1972, s. 303.

Iran. Alliansen öppnade sin första skola i Teheran med 80 elever 1902⁷⁰⁹. År 1901 hade undervisningen i franska blivit obligatorisk i statliga skolor i Iran. Det blev också obligatorisk för nyanställda i höga statliga tjänster att kunna tala franska⁷¹⁰. Således kunde fransmännen så småningom spela rollen som den efterlängtrade ”tredje partnern” som hade inget att göra med den främmande dominerande maktapparaten i Iran. De satsning på kulturella satsning i Ottomanska riket följdes med politiska, militära och ekonomiska avtal och inblandningar. Där betraktades Frankrike som en viktig källa för både modernisering och exploatering.

Önskvärda tysktalande partner

Den reformvänlige premiärministern Amir Kabir började byggandet av Dar-alfenun 1849. Året därpå skickade han ett sändebud till Europa för att anställa lärare från Österrike. Han ville inte använda lärare från England och Ryssland och inte heller från Frankrike. Detta berodde dels på att Österrike inte var aktivt i samband med den imperialistiska kontrollen av Iran och dels på att han kände sympati för de tysktalande länderna i Europa⁷¹¹.

Österrike hörde liksom Tyskland till de länder som ville hjälpa iranierna att modernisera sitt samhälle, men detta var inte möjligt innan iranierna hade lyckats befria sig från de dominerande stormakterna. Intresset för de tysktalande länderna fortsatte i Iran och detta gjorde att det tjugotal specialister som Sepahsalar anställde under resan till Europa 1873 var österrikare. Bland dem fanns Baron De Stain som skulle ta hand om omorganiseringen av skattesystemet och

⁷⁰⁹ Nateg, 1996, s. 83–84, 95.

⁷¹⁰ Nateg, s. 47, 48.

⁷¹¹ Adamiyat, 1992, s. 34; Varahram, s. 185.

tullen⁷¹². Österrikarna hade också i uppdrag att bryta malm och vara hjälpliga vid omorganiseringen av byråkratin. Österrikarnas framgång gjorde att man så småningom också anställde österrikiska lärare till militära anläggningar och skolor⁷¹³. År 1874 anställdes österrikaren Riederer för att styra den nya postverksamheten. Fyra år senare anställdes än en gång fjorton lärare från Österrike för att utbilda och omorganisera militären i Iran⁷¹⁴.

Reformisterna i de muslimska rikena betraktade under senare tid Tyskland som den viktigaste ”tredje partnern”. Tyskland befann sig utanför maktkampen i de båda länderna. Tyskarna hade inte genomfört militära aktioner mot dem eller ockuperat deras territorium. De hade också klarat av att bygga upp sitt samhälle under senare tid, dvs. under den europeiska imperialismens senaste utvidgning. Detta gjorde tyskarna till en förebild. ”Tysklands seger i kriget mot Frankrike i början av 1870-talet gjorde att drömbilden i Iran och Ottomanska riket skiftade från Frankrike till det nya framgångsrika landet och dess ledare Bismarck”⁷¹⁵.

Den första ledande personen inom moderniseringsprocessen i Iran, Amir Kabir, hade ett nära band med tyskarna. Han talade med européerna på tyska. Ryssland och England hade ett avgörande inflytande över politiken och de mäktiga männen vid det iranska hovet. Därför försökte de reformvänliga kontakta ett tredje land för att hjälpa till att besegra de härskande makterna⁷¹⁶.

⁷¹² Varahram, s. 312; Adamiyat, 1972, s. 167.

⁷¹³ Adamiyat, s. 320, 428.

⁷¹⁴ Adamiyat, 1972, s. 455, 431.

⁷¹⁵ Adamiyat, 1972, s. 418.

⁷¹⁶ Adamiyat, 1972, s. 297–305; Varahram, s. 25.

År 1877 var alla stormakter i Europa i färd med att tillskansa sig delar av det ottomanska territoriet. Kontrollen av Egypten, Tunisien, områdena kring Medelhavet, Balkanområdet och även Mesopotamien, Syrien och Libanon delades mellan olika intressen. Europeiska länder konkurrerade med varandra, byggde nya allianser och drog ut i krig för att få en större del av bytet. Tyskland stod dock utanför plundringen och var inte inblandat i den koloniala och imperialistiska exploateringen. Detta var också orsaken till att Abdülhamit II valde Tyskland till sin partner.

År 1882 började de nya militära samarbetet mellan Tyskland och ottomanerna. Ottomanerna fick militärmaterial som tillverkades i Kruppfabriken i Essen. De fick tungt artilleri för att säkra ingången till Marmarasjön vid staden Çanakkale. År 1889 besökte den tyske kejsaren Wilhelm II Istanbul. Då hörde de tyska soldaterna till de dominerande västeuropeiska trupperna i staden⁷¹⁷.

Han besökte Istanbul en andra gång 1898 och året därpå öppnades den första tysk-ottomanska banken, Deutsche Palestinabank, i Ottomanska riket. Tyska finansiella aktörer kunde i fortsättningen inte låna ut tillräckligt med pengar till Ottomanska riket för att befria den ottomanska staten från dess beroende av bankfinanserna i London, Paris och Wien, men tyskarna gjorde ottomanerna värdefulla militära tjänster som inte kunde erhållas från annat håll⁷¹⁸.

Upptäckten av råolja i staden Mosul i norra Irak ändrade stormakternas strategin i området i början av 1900-talet. Oljan skapade ett stort intresse hos engelska och holländska företag. Då slöt tyskarna ett avtal med ottomanerna om att bygga en järnväg mellan Bagdad och Istanbul, vilket skapade stor uppmärksamhet. Byggandet av järnvägen kunde medföra

⁷¹⁷ Palmer, s. 188–189.

⁷¹⁸ Palmer, s. 212.

kontroll över oljefälten. Avtalet gav också möjlighet att bygga oljeledningar till Västeuropa vid järnvägen. Detta gav tyskarna en möjlighet att behålla och utveckla sin handel i Anatolien⁷¹⁹. År 1903 kom tyskarna överens om att bygga järnvägen Basre–Konya, en sträcka på 2 400 kilometer⁷²⁰.

Ottomanernas import från Tyskland utgjorde år 1897 6 procent av den totala importen till Ottomanska riket. Den steg till 21 procent under 1910. Förhållandet mellan tyskar och panislamister var också mycket lovande. Tyskarna hade dessutom nära relationer med ungturkarna. Tyskarnas kamp mot andra europeiska länder stärkte deras ställning i området. Turkarna försökte använda tyskan i sina skolor och byta ut franskan som första europeiska språk. Tyskarna koncentrerade sina satsningar på tre områden: militären, järnvägen och bankväsendet. De satsade också på att bygga Alhidjaz-järnvägen som skulle användas för att föra pilgrimer till Mecka⁷²¹.

Den tyske kejsaren besökte Istanbul tredje gång år 1916. Han ville hjälpa sultanen, som deltog i kriget mot de allierade, att driva fram reformer. Han hjälpte också ottomanerna att få bättre kontroll över landets ekonomi⁷²².

Naseraddin shah besökte Otto von Bismarck under sin resa till Europa 1873. Sepahsalar sympatiserade med den tyska varianten av konstitution och organiseringen av statsapparaten under Bismarcks tid⁷²³. Framgången för Tyskland hade också skapat ett stort intresse i Iran. Shahan besökte tillsammans med premiärministern parlamentet och fabriker och kunde lära känna grunderna för tyskarnas politiska och ekonomiska

⁷¹⁹ Palmer, s. 212.

⁷²⁰ Palmer, s. 193.

⁷²¹ Palmer, s. 210, 215.

⁷²² Palmer, s. 213, 258.

⁷²³ Adamiyat, 1972, s. 130.

framgång. Under kontakten med Bismarck fick de samma svar som den japanska och ottomanska delegationen dessförinnan hade fått. Tyskland var villigt att hjälpa iranierna, men ”det var iranierna själva som skulle förändra landet. Han uppmuntrade shahen att reformera den gamla strukturen.

”Man kan inte förvänta hjälp från andra, innan man själv har satsat allt för att nå sina mål”, sa Bismarck.

Han skrev sedan samma mening till iranierna och försökte övertyga dem om att deras inre krafter räckte för att driva fram reformerna. Tyskland skulle hjälpa dem när det behövdes, men

”varje nation måste ta upp sina nationella intressen på egen hand. Alla måste försvara sin självständighet. Det är de inre krafternas historiska uppgift att satsa på att nå sina mål”⁷²⁴.

Ingen stat kan nå sina mål utan att få hjälp av sitt folk. Detta visar sig nu i Ottomanska riket. Deras satsning på uppbyggandet av landet har ökat landets inkomster och förbättrat deras militära makt, som numera är en av de viktigaste faktorerna i uppbyggandet av landet.

Ni måste genomföra samma reformer och samtidigt bygga vägar och förbättra handeln. Ni måste kunna använda el- och ångkraften. Ni måste vara beredda på att bevara och försvara freden även om detta kräver ett nytt krig. Ni måste satsa på att utbilda experter i hemlandet och skicka era studenter till europeiska länder för att lära sig de nya kunskaperna.

Om ni ändå behöver experter och kompetenta människor kommer vi trots bristen på och behovet av sådana människor i hemlandet att på samma sätt som vi har gjort för ottomanerna sända dem till Iran. Vi vill

⁷²⁴ Adamiyat, 1972, s. 168.

faktiskt hjälpa er på alla möjliga sätt. Ni kan följa vår väg till uppbyggande av samhället⁷²⁵.

Bismarck ville gärna hjälpa iranierna, men han såg Iran som en del av stormakternas intresseområde och ville inte ställa sig i vägen för ryssarnas och engelsmännen intressen på samma gång. Tyskarnas behov av vänskap med Ryssland ansågs väga tyngre och vara viktigare än deras vänskap med iranierna. De ville inte riskera sina europeiska relationer för att hjälpa iranierna⁷²⁶. Shahan slöt t.ex. ett avtal med Tyskland under resan till Europa 1873. Detta skapade skarpa reaktioner från Ryssland.

Den engelske författaren A. Arnold som besökte Sepahsalar i Teheran skriver att hans förslag till grundlag hade sina rötter i den franska grundlagen och inte i den engelska, men han ansåg samtidigt att det under senare tid var Tysklands grundlag som hade väglett den iranske premiärministerns förslag⁷²⁷.

Kommersiella relationer med de tysktalande länderna utvecklades och år 1879 köpte iranierna mängder av kanoner från Kruppkoncernen i Tyskland⁷²⁸. Under fredsavtalet med Ryssland 1887 spelade för första gången tyskarna och deras omtyckte ledare en roll i ett fredsavtal som gällde iranierna⁷²⁹.

Efter Sepahsalars död stoppades reformplanerna. Stormakterna Ryssland och England behöll sin kontroll över landets politik och fråntog iranska reformister möjligheten att bjuda in en tredje partner för att delta i landets utvecklingsprocess. Iranier-
na kunde därför inte fördjupa sina relationer till tyskarna så

⁷²⁵ Adamiyat, 1972, s. 167–169.

⁷²⁶ Adamiyat, 1972, s. 169.

⁷²⁷ Adamiyat, 1972, s. 193.

⁷²⁸ Adamiyat, 1972, s. 435.

⁷²⁹ Adamiyat, 1972, s. 172.

mycket som ottomanerna gjorde. Det dröjde fram till slutet av 1930-talet, då den nya moderna statsmakten i Teheran ännu en gång försökte bygga nära relationer med tyskarna inför och under andra världskriget.

Framtida imperier

Amerikanerna ansågs också länge som en tredje partner i de båda imperierna. De skickade sitt missionsgrupper. De öppnade institutioner för vård och utbildning tidigt under 1830-talet i Iran. Deras utbildningsgrupper började sitt arbete i Teheran 1877. Amerikanska sjukhus i Teheran öppnades 1893 och detta blev en början för utbildningen av iranska studenter till läkare. Amerikanernas satsning i Iran gjorde att de första folkvalda regeringarna efter konstitutionsförändringen försökte använda dem i sina verksamheter för att skapa en ny maktbalans mellan stormakterna. Detta besvarades med skarpa protester från de dominerande länderna.

År 1911 anställdes Morgan Schuster och fyra andra amerikaner som sakkunniga för att styra skatteministeriet. Han hade i uppdrag att omorganisera skattesystemet och balansera budgeten. Den postkonstitutionella regeringens självständiga agerande motverkade stormakternas inflytande⁷³⁰.

Amerikanerna utnyttjade så småningom tumrummet i dessa länders politiska liv och byggde under kommande decennier upp sitt imperialistiska imperium i området. Uppbyggandet blev möjligt i slutet av andra världskriget, då engelsmännen lämnade sitt territorium till amerikanerna. Detta var förödande och förvandlade Iran och Turkiet till USA:s lydstat.

Japanernas framgångar satte under andra hälften av 1800-talet djupa spår i båda länderna och framför allt i Iran. Framgången

⁷³⁰ Varahram, s. 248–249.

för Japans ekonomi visade de reformvänliga intellektuella att moderniseringen inte bara var en europeisk företeelse. Den kunde också genomföras i andra delar av världen utan att medföra en modern imperialistisk kontroll. Japanerna berömdes under denna period i båda ländernas tidningar för sin framgångsrika utveckling. Man talade ofta om Japan som en symbolisk modell för utveckling av icke-europeiska länder. Under denna period uppmärksammades det framgångsrika skolsystemet i Japan samt med en utbildningsstandard som motsvarade utbildningen i England⁷³¹.

”Flickorna mellan 7 och 21 år studerar helt kostnadsfritt och de som studerat färdigt anställs vid statliga institutioner. Dessa satsningar inleddes 1871 och bygger inte på de gamla traditionerna i Japan”, skrev tidningen⁷³².

Såsom ett asiatiskt land fick Japan och dess framgång stor uppmärksamhet hos exiliranierna. Iranska exiltidskrifter innehöll ofta artiklar om Japans förnyelse och industrialisering. Japanernas strävanden mot att bygga järnvägar och använda gaslampor berömdes gång på gång under de sista decennierna av 1800-talet. Japans framgång med att öppna nya skolor och utbilda folket med hjälp av fransmännen visade också att de asiatiska länderna kunde hitta sina samarbetspartner i Europa⁷³³.

Trots detta skapade varken iranierna eller ottomanerna nära kontakter med japanerna och deras moderniseringsarbete och kunde inte inhämta kunskaper om deras samhällsorganisering, reformplaner och metoder för utveckling.

⁷³¹ Adamiyat, 1972, s. 405.

⁷³² Adamiyat, 1972, s. 405.

⁷³³ Adamiyat, 1972, s. 347.

Inre kontakter

En del av provinserna i det ottomanska riket lyckades genomföra förändringar på olika politiska, sociala och teknologiska områden. Dessa framgångar påverkade också utvecklingen av moderniseringen i hela området och framför allt i Istanbul.

Förändringarna i Egypten påverkade både Ottomanska riket och Iran. Sultan Selim visade stort intresse för förändringarna i Egypten och försökte efterlikna egyptiernas reformer i Istanbul. Sultanen klädde sig i europeiska kläder, men utländska diplomater såg hans klädmode som mer egyptiskt⁷³⁴. Sultan Mahmut sina traditionella kläder 1815 och tog på sig en egyptisk kappa. Den militära vårdskolan Tibhane öppnades 1827, en månad efter skolan i Egypten⁷³⁵.

Egyptiernas skickade 1816 sina studenter till europeiska länder för att de skulle studera till läkare. Att skicka studenter till Europa hade fått skarp kritik från olika håll i Istanbul, men trots detta började sultanen 1827 gå samma väg som egyptierna. Antalet egyptiska studenter som utbildade sig till läkare i Europa uppgick under perioden 1826–1848 till 300. De var dubbelt så många som ottomanska läkarstudenterna⁷³⁶.

År 1828 byttes de gamla hattarna *sepus* eller *başlık* i Ottomanska riket ut mot fezen som brukades i Tunisien, Algeriet och Egypten.

Året därpå publicerades den officiella tidningen *Vekayi-i Misriyye* i Egypten. Sultan Mahmut imiterade detta i Istanbul och gav 1831 order om publiceringen av en motsvarande statlig tidning, *Takvim-i Vakayi*⁷³⁷.

⁷³⁴ Bayrak, s. 99; Palmer, s. 193.

⁷³⁵ Akşin, s. 114.

⁷³⁶ Akşin, s. 114.

⁷³⁷ Akşin, s. 114–115.

Egyptierna upprättade 1789 *divanen* som en av de första moderna institutionerna i landet. De upprättade också olika lagstiftande organ, däribland *Macles-e Shora* 1826 och *Macles-e Shora Alnavab* 1860 och 1866. År 1866 godkändes Egyptens grundlag av Ismail Pascha, Egyptens ledare. Året därpå upprättades konstitutionen i Tunisien. Konstitutionen publicerades på arabiska och översattes till franska och turkiska. Egyptierna inrättade ett nytt lagstiftande organ, parlamentet *Maclese-e Alazar* 1878. De stiftade också nya grundlagar 1882 och 1883⁷³⁸. Alla dessa förändringar skickade effektiva signaler inte bara till Istanbul utan också till Teheran.

I början av 1870-talet började nya grupperingar av ottomanska nationalister att växa fram. De skapade en oppositionsgrupp för att förmå sultanen att godta en ny grundlag. Processen hade sina rötter i Tunisien och Egypten⁷³⁹. Oppositionsgrupperingens krav var den samma som hade framförts i Egypten. Kravet på att upprätta ett parlament för att stifta nya grundlagar liksom kravet att statsmakten skulle överlämnas till parlamentet satte djupa spår i de demokratiska förändringarna i dessa länder.

Re-islamiseringen i Ottomanska riket väckte stort intresse i Egypten. De förändringar som genomfördes under sultan Abdulhamit II hade också tydliga spår av egyptierna.

Egypten fungerade på flera områden som en bro mellan förändringarna i Västeuropa och moderniseringen i Ottomanska riket, men detta gällde inte bara ottomanerna. Under andra hälften av 1800-talet bodde och arbetade många iranier och turkar i Egypten. Iranierna publicerade två exiltidskrifter vid sekelskiftet 1900 i Egypten och skickade dem till

⁷³⁸ Akşin, s. 144.

⁷³⁹ Akşin, s. 115.

Teheran⁷⁴⁰. Dessa spelade tillsammans med andra exiltidskrifter som kom ut i Azerbajdzjan, Ottomanska riket och Indien en stor roll vid uppkomsten av den konstitutionella revolutionen i Iran. Den persiskspråkiga tidningen *Vatan* berömde i sina artiklar de framgångsrika reformerna i Egypten och manade sina landsmän att lära sig av egyptiernas framgång:

Egyptierna har 100 000 elever i sina grundskolor. Andelen elever uppgår där till 192 personer per 10 000 invånare. Motsvarande siffra i Ottomanska riket är 100 personer. Egypten har speciella skolor för olika kunskaper, däribland militärskolan, läkarskolan, ingenjörskolan, industri- och jordbruksskolan⁷⁴¹.

Ottomanerna påverkades också av de politiska framgångarna i sitt territorium i Europa. Människorna i dessa områden hade nära kontakter med förändringarna i Västeuropa. De försökte organisera sig i enlighet med västeuropeiska utvecklingsmodeller. Redan 1826–1827 upprättade t.ex. greker lokala parlament för att diskutera gemensamma frågor. Dessa parlament upprepades i andra delar av den europeiska delen av riket och blev under hela seklet tydliga förebilder för reformisterna i Istanbul⁷⁴². Från och med 1835 styrdes Serbien av en konstitutionell regering. År 1866 öppnades också parlamentet i Rumänien⁷⁴³. År 1849 uppstod en revolutionär demokratisk rörelse i Moldau och Valakiet⁷⁴⁴. Dessa försök att upprätta demokratiska institutioner och organisationer fortsatte

⁷⁴⁰ Varahram, s. 302–303.

⁷⁴¹ Varahram, s. 302–303.

⁷⁴² Palmer, s. 106.

⁷⁴³ Akşin, s. 144.

⁷⁴⁴ Svensk uppslagsbok, nr 29, s. 1218.

på Balkan, medan befrielsekriget mot Ottomanska riket fortsatte.

De demokratiska förändringarna på Balkan påverkade framför allt Istanbul och spred vissa signaler till andra delar av riket. Men eftersom de flesta organisationerna och det demokratiska etablissemanget på Balkan riktade sig mot ottomanernas centralmakt och hegemoni blev förändringarna på Balkan, i huvudstaden och bland turkarna inte särskilt stora.

Förändringarna i Indien påverkade också processen, framför allt i Iran⁷⁴⁵. Många iranier bodde under 1800-talet i Indien. En del iranska exilpolitiker bodde i Indien. De iranska exiltidskrifter som kom ut i Indien skrev om såväl Indiens ekonomiska framgångar som radikala förändringar runtom i världen. Dessa skrifter mottogs i Iran med ett stort intresse och utgjorde tillsammans med andra exiltidskrifter en viktig källa för upplysning om moderniseringen.

De icke-muslimska minoriteterna bar ofta moderniseringens fana i de muslimska imperier. De var mest aktiva i Ottomanska riket. Parallellt med utvecklingen av de europeiska ländernas inflytande i Ottomanska riket fick deras roll en alltmer central karaktär. Ottomanerna och den ottomanska statsmakten påverkades av minoritetsgruppernas framgång inom olika kulturella och ekonomiska områden. De minoritetsgrupper som bodde i Istanbul och i de turkiska och muslimska delarna av riket hade större möjlighet att förvandlas till förebilder i moderniseringsprocessen. De icke-muslimska minoritetsgruppernas framgång inom utbildning och vård var en viktig förebild för ottomanerna och den turkisk-muslimska medborgarna.

⁷⁴⁵ Varahram, s. 304.

År 1895 studerade t.ex. drygt 76 000 icke-muslimska elever i 687 rüştiye-högstadieskolor i Ottomanska riket. Knappt 42 000 muslimska mellanstadieelever studerade år 1895 vilket ska jämföras med drygt 82 000 icke-muslimska elever på samma nivå, trots att icke-muslimerna enbart utgjorde en tredjedel av den muslimska delen av befolkningen⁷⁴⁶. Dessa siffror visar att minoritetsgrupperna hade övertag vid organiseringen av den moderna utbildningen även i slutet av seklet. Deras framgångar var en drivkraft som fick den muslimska delen av befolkningen att försöka hinna i kapp de relativt framgångsrika icke-muslimska minoritetsgrupperna.

⁷⁴⁶ Akşin, s. 179.

De muslimska imperierna och den förstörda bron

Den religiösa konflikten tar över

Framgången för moderniseringen i grannländerna Iran och Ottomanska riket hade även betydelse för ländernas inbördes relationer. Ottomanerna låg i de flesta fall flera decennier före iranierna. Iranska politiker som besökte grannlandet försökte upprepade gånger efterlikna de ottomanska förändringarna. Många iranier bodde och arbetade i Istanbul och Erzurum och andra ottomanska städer och provinser under moderniseringsperioden på 1800-talet. Istanbul var också centrum för iranska affärsmän och iranska exilpolitiker. Iranska politiker, däribland frimurarmedlemmar, shia-islamister och pan-islamister i Iran hade nära band med organisationerna i Istanbul och de heliga städerna i Irak och Syrien. Iranska exiltidskrifter publicerades i Istanbul. De rapporterade för framgången av *tanzimat* i Ottomanska riket. Istanbul var också en mötesplats för iranier och europeiska företagare och politiker. Dessa riken led ofta av samma utländska exploatering. De genomförde då och då parallella reformer och hade möjlighet att understödja varandra.

Trots detta vann alltid konflikterna över samarbetet. De gick varsin väg och deras relationer präglades, även när de genomförde parallella reformplaner, framför allt av den gamla fientliga stämningen. Denna fick också stöd av fanatiska islamister på båda sidor. Fientligheten levde kvar under andra hälften av seklet dels på grund av den hanafi-sunniska reislamiseringsen i Ottomanska riket och dels på grund av ökningen av mullornas makt i Iran.

Konflikterna fortlever

Det var en fördel för de kristna länderna i Europa att ottomanerna var upptagna i krig mot iranierna just under 1577–1638 då Frankrike och därefter Tyskland plågades av religiösa inbördeskrig. Ottomanerna valde att utvidga sina gränser i öster i stället för att ockupera Wien. På samma sätt som man gjorde i Europa använde man i öst religiösa skillnader som argument för att föra krig. Ottomanerna hade hela makten i de sunni-muslimska områdena och ville infoga de shia-islamiska områdena i sitt imperium. De ville också göra slut på den shiitiska regeringen i sitt grannland⁷⁴⁷.

Shiiterna hade fått makten i Iran vid uppkomsten av den shiitiska Safavi-dynastin från början av 1500-talet. De hade fått icke-shiiterna att antingen konvertera till shia-islam eller acceptera diskriminering. Sunniterna tvingades uthärda den förnedring de utsattes för av shiiterna som av tradition var fiendligt inställda till de heliga sunni-islamiska männen, dvs. de stora kaliferna. Ottomanerna ville sätta stopp för den fiendliga stämningen mot sunniterna och befria sunni-muslimerna från den fiendliga statsmaktens ok.

Men ottomanernas intresse av att attackera iranierna och ockupera deras territorium byggde framför allt på ekonomisk vinning. Den ottomanska institutionaliserade krigsmakten vann kriget mot de nyupprättade shia-islamiska trupperna under hela 1500-talet och kunde så småningom ockupera iranska territorier i Mesopotamien och Kaukasien. Den besatte två storstäder i området, dvs. Bagdad i sydöstra och Tabriz i nordvästra delen av Iran⁷⁴⁸.

Iranierna reparerade dock sina skador under den mäktige shah Abbas Safavi. Med hjälp av modernt artilleri som iraniererna av engelska äventyrare lärde sig att gjuta, attackerades de

⁷⁴⁷ Dorans, VII, s. 611.

⁷⁴⁸ Dorans, VII, s. 611.

ottomanska ockupanterna och iranierna tog tillbaka sina ockuperade områden i början av 1600-talet⁷⁴⁹.

Detta var dock inte slutet på den långa konflikten mellan grannländerna. De fortsatte att kriga under de kommande två århundradena utan att kunna komma till en lösning. De hörde inte bara till olika islamiska inriktningar utan fjärmades utan fjärmades också från varandra av olösbara geologiska, politiska och ekonomiska konflikter. Den religiösa skillnaden lade grunden för uppkomsten av extrema islamiska och nationalistiska grupper på båda sidor.

Sultanerna i Ottomanska riket kände sig som den islamiska världens ledare. Sultanerna ville under hela perioden få muslimer i Iran att böja sig inför deras religiöst-politiska auktoritet. Shaherna i Iran använde också konflikten med ottomanerna för att stärka sin ställning som shia-islamiska ledare.

De heliga shia-islamiska gravplatserna låg i Mesopotamien, i städerna Nadjaf och Karbala. Många iranier färdades årligen dit som pilgrimer och många andra var bosatta i dessa områden, medan den politiska makten i Mesopotamien under olika perioder delades av det hanafi-muslimska ottomanska ledarskapet. Qadjar-shaherna såg det som sin plikt att garantera de shiitiska pilgrimernas och de iranska medborgarnas trygghet, medan ottomanerna utnyttjade iraniernas behov av att känna sig trygga i de ottomanska områdena. ”Ottomanerna begränsade iraniernas resande till de shiitiska gravplatserna och skapade kaos i shiitiska områden när de ville få iranierna att gå med på deras krav på andra områden längs den vidsträckta gränsen. Konflikterna började ofta med arrestering och förföljelse av iranier⁷⁵⁰.

⁷⁴⁹ Dorans, VII, s. 611–612.

⁷⁵⁰ Lambton, 1996, s. 44–45; Nateg, 1990, 132–134; Adamiyat, 1992, s. 73.

De muslimska imperierna befolkades bland annat av nomadgrupper, däribland kurdiska nomader, vid sina gränser. Nomaderna hade av tradition plundrat områden med bofasta och de närliggande städerna. Centralmakterna utnyttjade ofta nomadernas benägenhet att plundra de bofasta. Ottomanerna uppmuntrade t.ex. de sunni-muslimska kurdiska nomadgrupperna att söka sitt levebröd inom områden med bofasta shiiter i Iran. Nomadernas plundring resulterade ofta i inblandning från Irans sida och uppkomsten av nya konflikter och krig.

Många etnisk-religiösa grupper i Ottomanska riket hade sina rötter i Iran och/eller i den shiitiska läran. Från Iran hade under de senaste århundradena olika islamiska *tarik*at-grupper strömmat till Ottomanska riket. Molevi-gruppen, som byggde på det shia-islamiska tänkandet, kom från Iran tidigt under 1200-talet. Bektaş-gruppen härrörde ursprungligen från regionen Khorasan i nordöstra Iran. Ledaren för gruppen skapade en turkisk variant av sin islamiska lära i sina nya bosättningar efter att ha invandrat till Ottomanska riket. Bektaşiernas tankar påverkades också av kristendomen. De lockade till sig många av de kristna medborgarna i området och ombyggdes till en islamisk-kristen *tarik*at-grupp, Gızılbaş-gruppen. ”Den fick ett stort inflytande i det kurdiska området i Ottomanska riket under andra hälften av 1800-talet och liksom andra iransk-shiitiska *tarik*at-grupper, skapade under 1800-talet långvariga motståndsrörelser mot den sunni-islamiska hegemonin i området”⁷⁵¹.

Den iranska centralmakten var sedan länge benägen att representera dessa grupper, samtidigt som ottomanerna hade samma inställning gentemot sunniterna i Iran. De ottomanska icke-sunniska muslimer som hade sina rötter i Iran ansågs ofta vara iranska spioner och dessa grupperers etnisk-islamiska rörelser uppfattades ofta som fientliga mot Ottomanska riket.

⁷⁵¹ Nateg, 1990, s. 134.

Därför följdes etniska och religiösa rörelser i dessa länder ofta av nya konflikter mellan grannländerna⁷⁵².

Dessa grupper föll offer för grannländernas konflikter. De missgynnades ofta på grund av sina rötter hos motparten, samtidigt som deras motståndsrörelser lade grunden för den långa konflikten mellan dessa grannländer.

Detta gjorde att länderna inte kunde samarbeta och lära av varandra när de från och med början av 1800-talet befann sig i samma politiska, militära och ekonomiska situation gentemot stormakterna. År 1809 ockuperade iranierna regionen Suleymaniye i Kurdistan. Tre år senare gav ottomanerna Ryssland fri passage för trupptransporter under kriget mot Iran. År 1819 resulterade attacken mot iranierna i ett öppet krig mellan iranierna och ottomanerna⁷⁵³.

Under reformarbetet på 1800-talet

Dessa länders konflikter ändrade dock karaktär under moderniseringsarbetet *tanzimat*. Ottomanerna konkurrerade t.ex. med iranierna om transporten av varor från Persiska viken. De ville att affärsmännen skulle transportera dem via Bagdad som då stod under ottomanernas kontroll. Men de flesta affärsmän, framför allt armenier, som plundrades på de ottomanska vägarna, färdades istället via den iranska staden Mahmere vid Persiska viken. Detta var orsaken till att de försökte arrangera plundring av försändelser på varandras vägar och i städer som låg nära gränsen vid Persiska viken för att vinna affärsmännens tillit⁷⁵⁴.

Iranierna använde marknader i ottomanska städer för handeln med européer. Ottomanerna utnyttjade iraniernas behov och tvingade de som handlade på de viktiga marknaderna i

⁷⁵² Nateg, 1996, s. 185–187.

⁷⁵³ Nateg, 1990, s. 144; Bishop, s. 272.

⁷⁵⁴ Nateg, 1990, s. 145.

gränsstäderna Erzurum och Trabzon att ge bort varor och pengar. Denna plundring skedde först under 1830-talet, då iraniernas handel med utlandet hade börjat utvecklas.

Under seklet underblåstes konflikterna av stormakterna. Ryssland och England kunde redan under den första hälften av 1800-talet ta på sig rollen som medlare mellan Iran och ottomanska riket. År 1822 slöt dessa länder ett avtal om att respektera gällande gränser och använda stormakterna som fredsmäklare⁷⁵⁵. År 1842 avstod de från att kriga mot varandra genom stormakternas förmedling. Förhandlingarna var ett uttryck för Rysslands och Englands inflytande i de båda länderna och förstärkte deras roll. Därigenom kunde stormakterna blåsa upp fientligheten mellan dessa riken när detta behövdes.

Kontakterna mellan Iran och Ottomanska riket avbröts upprepade gånger under 1800-talet av konflikter längs den långa gränsen mellan länderna. De såg fortfarande varandra mer som konkurrenter inom den muslimska världen än som samarbetspartner som delade ett dystert öde. Detta gjorde att förändringar i ett av dessa länder inte skapade direkta aktiviteter i det andra, trots att de båda reformvänliga iranska premiärministrarna Amir Kabir och Sepahsalar, liksom flera andra reformister, syftade till att efterlikna den ottomanska moderniseringen i sitt land.

Detta kunde dock inte förhindra den indirekta effekten av förändringar i dessa länder. Ottomanerna hade under moderniseringen ett försprång på flera decennier. Därför påverkades iranierna mer av ottomanernas *tanzimat* än ottomanerna av iraniernas *islahat*.

Iraniernas kulturella inflytande var samtidigt stort. Persiskan hade en stark ställning vid det ottomanska hovet i Istanbul och

⁷⁵⁵ Nateg, 1990, s. 144.

användes länge som hovets officiella skriftspråk. Sultanen Mahmet II läste persisk poesi när han som segrare red in i Konstantinopel. Det persiska språket var länge det officiella språket i ottomanska skolor. Den persiska boken "Historien om relationerna mellan Iran och Ottomanska" var en av de tio böcker som publicerades av det första tryckeriet som byggdes 1729 i Istanbul⁷⁵⁶.

De kulturella förhållandena ändrade kurs under moderniseringsperioden på 1800-talet och fick en mer ömsesidig karaktär. Det ottomanska hovet använde det ottomanska språket som i grunden var en blandning av persiska, turkiska och arabiska, medan iranierna använde de turkiska termerna för modernisering. Turkiska termer som *tanzimat* (reform), *Nizam-i cedid* (nyordningen), *meshrutiyet* (konstitution), *hürriyet* (frihet), *kanun* (lag och lagstiftning) och flera andra användes av iranierna under moderniseringsperioden⁷⁵⁷.

Förhållandena mellan dessa länder förändrades också alltmer när båda länderna var upptagna med sina kontakter och relationer med den imperialistiska världen. De hann ofta inte ta upp sina gamla konflikter. Konkurrensen vid moderniseringen av samhället motverkade de väpnade konflikterna mellan länderna. "Ottomanernas byråkratiska reformer och deras relativa framgångar på socioekonomiska och militära områden var av stor vikt för framkomsten av reformvänliga idéer i Iran. Utvecklingsmodellen i Ottomanska riket användes ofta som en förebild för förändringarna i Iran"⁷⁵⁸, med detta kunde sällan ändra på den gamla negativa bilden av ottomanerna.

Reformarbetet *tanzimat* 1939 satte djupa spår på iranska reformister och intellektuella, om än med flera decenniers

⁷⁵⁶ Nateg, 1990, s. 135.

⁷⁵⁷ Algar, 1980, s. 212.

⁷⁵⁸ Akyol, s. 217.

dröjsmål. Ottomanska riket och Istanbul erbjöd sedan gammalt fristad för de iranska intellektuella och oppositionella som måste lämna sitt land. Frimurarrörelsen etablerades i Ottomanska riket långt före dess organisering i Iran⁷⁵⁹. Efter förbudet mot den moderna församlingen Glömskans hus (Faramosh-khane) tvingades flera av medlemmarna lämna Iran och bosätta sig i Istanbul. Därmed blev Istanbul en fristad för iranska exilpolitiker. Detta satte sina spår i relationerna mellan Istanbul och Teheran.

Ändringarna av 1970-talets grundlagstiftning i Ottomanska riket användes som en källa till förändringar i Iran. Intellektuella försökte kopiera lagstiftning i Ottomanska riket, trots att de gång på gång misslyckades på grund av mullornas och shahens motstånd⁷⁶⁰. En del reformer genomfördes enligt mönster från Ottomanska riket⁷⁶¹.

De exiltidskrifter som publicerades i Ottomanska riket var länge en viktig källa för upplysning om moderniseringen. De tog ofta upp Ottomanska rikets framgångar med att modernisera samhället som en förebild för ett muslimskt samhälle. *Akhtar* var den viktigaste som publicerades i Istanbul. Tidsskriften var en av de viktigaste källorna till information om omvärlden i Iran. De smugglades in och nådde de utbildade som läste tidsskrifterna för andra och förklarade deras innehåll⁷⁶².

Översättningen till persiska av *tanzimat*-grundarens Fuad Paschas testamente berättade om iraniernas intresse för ottomanernas framgångar med att genomföra reformer. De

⁷⁵⁹ Sadegineya, s. 18–24.

⁷⁶⁰ Martin, s. 76.

⁷⁶¹ Algar, 1980, s. 212.

⁷⁶² Varahram, s. 188.

kände att de befann sig i samma situation som Ottomanska riket, enligt Fuad Pascha:

Ottomanska kungariket är i fara. Våra grannars framgångar liksom våra föfäders felaktiga handlingar har resulterat i det nuvarande svåra läget. Om sultanen vill förhindra det dystra ödet måste han avstå från de sedvänjor som kommer från de förgångna tiderna. En del okunniga medborgare tror att man kan återskapa den ottomanska storheten genom att använda de gamla metoderna, men detta är felaktigt och ett lurendrejeri.

Om våra grannar hade stannat på samma nivå som under gångna tider skulle de gamla metoderna ha fungerat och gjort oss till härskare över hela Europa. Men våra grannar har gått framåt och lämnat oss efter sig. Detta gör det nödvändigt att reformera hela systemet. Vår religion hindrar oss inte från att ta del av *tanzimat*-reformen i Europa. Detta är nödvändigt och vår enda väg till framtiden⁷⁶³.

År 1870 vallfärdade Naseraddin shah till de heliga shiitiska gravplatserna i Irak. Han såg under resan stor förödelse och nöd bland folket i Iran. Detta påverkade shahen starkt. Som en första reaktion bestämde han sig för att avskeda regeringen. Shahen var sedan länge bekant med det framgångsrika *tanzimat*-arbetet. Nu hade han färdats i en ottomansk region och med egna ögon sett resultatet av reformerna. De hade resulterat i att statens inkomster i den aktuella ottomanska regionen i Irak hade ökat upp till motsvarade hela den iranska statsbudgeten. Organiseringen av armén och marinen var också framgångsrik. Detta hade gett ottomanerna mod att öka sitt inflytande vid Persiska viken och ockupera den iranska ön Bahrain. De ottomanska politikerna hade inte höga tankar om

⁷⁶³ Nateg & Adamiyat, 1989, s. 123–124.

regimen i Teheran. De hade finansierat en tidning, *Zora*, som hade i uppgift att skriva om iraniernas misslyckanden med att genomföra reformer⁷⁶⁴.

Den iranske ambassadören i Istanbul, Mohammad Hossin Khan (Sepahsalar), besökte shahen under vallfärden. Han berättade åter om Europa och ottomanernas framgångar samt talade om de nya tidningarna och tryckfriheten i Ottomanska riket. Han kompletterade sina tidigare rapporter och redogjorde för ”nationalismen”, ”konstitutionen”, ”lagstiftningen”, ”materiella framgångar”, ”västvärldens tänkande”, ”individens rättigheter” och behovet av införandet av den ”västerländska civilisationen”. Ambassadören talade om den iranska nationen och dess behov och intressen. Han betonade att iranierna inte bara måste rädda sig ur den svåra situationen. De behövde också genomföra reformer som skulle bygga på framstegen i Europa. Han försökte förmå shahen att gå med på nya reformer i landet, som skulle motsvara de i Ottomanska riket⁷⁶⁵.

Shahen påverkades djupt och kallade ambassadören till Teheran för att denne skulle bli landets befälhavare (Sepahsalar). Sepahsalar fick 1871 i uppdrag att bilda regering och genomföra de aktuella reformerna i Iran⁷⁶⁶.

Några månader efter det att Sepahsalar blev premiärminister utnämndes Mithat Pascha till regeringschef i Istanbul. Modernisterna, däribland den kontroversielle Mirza Malkam Khan, hyllade den parallella framgången i grannlandet. Malkam försökte hjälpa Sepahsalar att segra i konkurrensen. Detta skulle kunna ge moderniseringen i Iran ny fart. Iranska exiltidskrifter berömde Mithat Paschas framgångar. De ville ge reformerna i Iran ny styrka⁷⁶⁷.

⁷⁶⁴ Adamiyat, 1972, s. 124.

⁷⁶⁵ Adamiyat, 1972, s. 135.

⁷⁶⁶ Adamiyat, 1972, s. 142.

⁷⁶⁷ Adamiyat, 1972, s. 155.

År 1876 publicerade exiltidskriften *Akhtar* den grundlagstiftning som hade föreslagits av Mithat Pascha⁷⁶⁸. Den statliga tidningen *Rozname-ye Rasmi* (Officiella tidningen), som under andra hälften av 1800-talet var Irans enda tillåtna tidning, citerade *Akhtar* och även skrifter om de reformer som genomfördes av Mithat Pascha i flera sammanhang. ”Därefter gav iranska intellektuella ut hand-skrivna teser (*resale*) som påminde om ungturkarnas planer och tankar. Att använda namnen *Hürriyet* (frihet) och *Kanun* (lag och lagstiftning) på sina tidningar var också exempel på den ottomanska moderniseringens influens på iranska intellektuella⁷⁶⁹.

Premiärministern Sepahsalar var dock oroad av ottomarnas reformer och skrev till shahen att framgången för Mithat Pascha kunde medföra risker för landets och iraniernas intressen⁷⁷⁰. Detta visade att relationerna mellan länderna fortfarande byggde på de tidigare konflikterna. De var rädda för varandras framgång och utveckling, och detta hindrade deras samverkan just när de behövde varandra för att tillsammans kämpa mot gemensamma fiender och ta sig förbi likartade yttre och inre hinder.

Re-islamiserinngen och nya motsättningar

Sultan Abdülhamits återgång till islamisering skapade nya konflikter i ländernas relationer. Re-islamiserinngen innebar en ny centralisering av den sunni-islamiska maktapparaten i Istanbul. Re-islamisering i denna mening uppfattades som en ny religiös utmaning mot den shia-islamiska maktapparaten i Iran och besvarades med nya konflikter mellan Istanbul och Teheran. Konflikterna blev allt hårdare när sultanen understödde den pan-islamiska rörelsen i den muslimska världen.

⁷⁶⁸ Varahram, s. 409.

⁷⁶⁹ Kevserani, s. 191–192.

⁷⁷⁰ Adamiyat, 1990, s. 153.

Pan-islamismen hade sina rötter i konflikten mellan de ockuperade muslimska länderna och den ”europeisk-kristna koloniala och imperialistiska maktapparaten”. Pan-islamismen sågs som muslimernas svar på införandet av de moderna men främmande element som hotade deras traditionella samhällsrelationer och struktur. Pan-islamism representerade i denna mening det muslimska folkets rädsla och oro för de ”moderna framstegen” som mot den ”moderna exploateringen”.

Sultanen använde den pan-islamiska rörelsen för att förena de inre krafterna mot européernas förenade maktapparat och ryssarnas pan-slavism och pan-ortodoxism. Många inom den shia-islamiska hierarkin i Iran delade i denna mening den pan-islamiska synen och understödde den, trots att majoriteten vägrade acceptera den ottomanska sultanens ledarskap.

Sultanen använde pan-islamismen som ett redskap för att rekrytera nya grupper av muslimska anhängare. Han bjöd in de exil-iranska islamisterna, däribland den kände pan-islamisten och frimurarledaren Seyyed Djamaladdin-e Afghani. Denne åkte 1892 till Istanbul på inbjudan av sultan Abdulhamit och försökte under hans re-islamisering på att ändra den religiös-politiska strukturen i Iran⁷⁷¹. Han beundrade sultanens re-islamisering och försvarade tanken att förena den muslimska världen under sultanens ledarskap, samt fortsatte sina kontakter med mullorna i Iran för att uppmuntra dem att förena sig med sina sunni-muslimer bröder i Ottomanska riket. Han erhöll närmare 200 brev från shiitiska mullor som uttryckte stöd för den nya muslimska sammanhållningen⁷⁷².

Seyyed Djamaladdin-e Afghani lockade också till sig en del av de iranska intellektuella som bodde i exil i Istanbul. Han upprättade en pan-islamisk förening som skulle öppna vägen för enandet av sunni- och shia-muslimerna. Han ville förena

⁷⁷¹ Momeni, 48, 66; Algar, 1980, s. 302.

⁷⁷² Algar, 1980, s. 303.

Ottomanska riket med Iran och Afghanistan⁷⁷³. Processen nådde sin kulmen när Naseraddin terrordödades av en anhängare till Afghani.

Händelsen ledde till olika aktioner i Iran. Mullorna fördömde dådet, men de understödde senare sina ”sunni-muslimska ottomanska bröder” i kriget mot de icke-muslimska och ”hedniska” makterna.

I motsats till de sunni-islamiska mullorna i Ottomanska riket var de shia-islamiska mullorna i Iran tillräckligt starka för att sätta sig de ”muslimska brödernas” deltagande i första världskriget. Under kriget försvarade den iranska staten sin neutralitet, men en del av mullorna försökte organisera folket mot de ”kristna ockupanter” som attackerade de ”muslimska bröderna i Ottomanska riket”. Många iranska ayatollor utfärdade också fatwor för att få folket att betrakta det som sin plikt att delta i det heliga kriget (jihad). Många mullor delade också oron för att deras heliga gravplatser i arabvärlden skulle ockuperas av de kristna makthavarna om ottomanerna förlorade kriget.

De islamiska aktivisterna i Iran gick så långt i sina planer att de skapade en islamisk regering i den heliga staden Qom för att organisera kampen mot Ryssland och Italien. Den informella islamiska regeringen tvingades så småningom att flytta till Istanbul⁷⁷⁴. Den pan-islamiska rörelsen hamnade under sultanens ledarskap. Därför upplöstes den i sin helhet parallellt med sultanens fall. Tanken om globaliseringen av islam levde kvar i båda samhällen.

Ottomanernas försprång liksom deras framför allt indirekta påverkan på moderniseringsarbetet i Iran bestod under hela perioden och fortsatte fram till 1930-talet⁷⁷⁵. Relationerna

⁷⁷³ Momeni, s. 66.

⁷⁷⁴ Lambton, 1996, s. 403–404.

⁷⁷⁵ Issawi, 1998, s. 95–96.

mellan dessa länder förändrade inte före 1935, då Pahlavi-shahen Reza besökte Turkiet. Han mottogs med hedersbetygelser och bestämde sig för att genomföra kemalismens reformer i Iran⁷⁷⁶. En ny tid hade inletts.

⁷⁷⁶ Clevenda, s. 174–177.